

УДК.: 664: Ч: Ш

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН УЛУТТУК ТАМАК-АШТАРЫНЫН АДАБИЙ ЧЫГАРМАЛАРДА КЕЗДЕШҮҮСҮ

Байышбек уулу Бектур (0009-0004-0402-7355), **Өсүбекова Гүлзат Темировна** (0000-0002-3493-741)

К.И.Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети. Бишкек шаары. Кыргызстан.

Аннотация: *Адамзаттын өнүгүшүндөгү алгачкы мезгили менен азыркы учурдагы тамак-аш жасоо өнөрлөрүн салыштыруу мүмкүн эмес. Адамзат жана анын тарыхый өнүгүшүндө тамак-аштын түрлөрү көбөйүп, ага байланыштуу жаңы аталыштар да пайда боло берген. Мисалы, сүт, эт, нан, атала, буламык, ташкордо, күлазык сыяктуу аталыштар адамзат турмушунун ар кыл мезгилдеринде, коомдук турмуштун зарылчылыгынын негизинде пайда болгондугу өзүнөн-өзү түшүнүктүү. (Аттокур Джапанов 2012 ж.13-б.) Кыргыз ашканасы — кыргыздардын улуттук тамак-ашы. Ар бир элдин ата-бабасынан бери жасап, жеп жүргөн улуттук тамак-ашы бар. Эзелтеден бери кыргыз эли да өзүнүн тамак - аш өнөрүн өз алдынча өнүктүрүп келген. Кыргыз эли көбүнчө эт жана сүт азыктары менен тамактанган. Бардык улуттук шаан-шөкөттөр, түркүн конок күтүүлөр, аш-тойлор этсиз, айран-кымызсыз, куурдаксыз өткөн эмес. Сакталган чучук, катылган сур, куурдак, курут, сүзмө, гулазык, ташкордо сыяктуу муздак тамактар колдонулган. Кандай гана тил болбосун анын сөздүк корубасын өткөн тарыхый жолундагы бардык маалыматтарды кийинки урпактарга мураска калтырган баа жеткис кенчи болуп саналат. Сөздүк кор ошол элдин тарыхый өнүгүшүнөн, анын маданият, социалдык-экономикалык турмуш-тиричилик, чарбачылык өнүгүшү баскычтарынан кабар берүүчү бирден-бир илимий булак болуп эсептелет. Кыргыз тилинин сөздүк корунда дагы тамак-ашка байланышкан көптөгөн сөздөр бар, мына ошолордун келип чыгуусу, мурдакы жана азыркы мааниси, тамактардын даярдалышы жана колдонулушу тууралуу кеп кылсак.*

Өзөктүү сөздөр: *Кыргыз ашканасы, тамак-аш жасоо, жазма эстеликтер, улуттук тамак-аштар, тарых, кесиптик лексика, азык-түлүк, грамматикалык өзгөчөлүктөр.*

ВСТРЕЧА НАЦИОНАЛЬНЫХ БЛЮД КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА В ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Байышбек уулу Бектур (0009-0004-0402-7355), **Осубекова Гүлзат Темировна**, (0000-0002-3493-741)

Кыргызский национальный аграрный университет имени К.И.Скрябина, Бишкек, Кыргызстан.

Аннотация: *невозможно сравнивать кулинарные навыки раннего*

периода развития человека с современностью. В ходе развитие человечества разнообразность пищи увеличивались, и в связи с ними появлялись новые названия. Например, такие названия, как молоко, мясо, хлеб, атала, буламык, машикордо, кулазык появлялись в разные периоды жизни человека, исходя из необходимости общественной жизни. (Аттокур Джапанов 2012 стр. 13) Кыргызская кухня – национальная еда кыргызов. У каждого народа есть своя национальная еда, которую готовили и ели еще предки. С незапамятных времен кыргызский народ развивал свое кулинарное искусство самостоятельно. Кыргызы в основном едят мясо и молочные продукты. Все народные гулянья, ожидание разных гостей, застолья не проходили без мяса, пахты, жаркого. Употреблялись холодные блюда, такие как кабачки, скрытый сюр, жареное, курут, суп, гулаг, ташкордо. В любом языке его словарный запас является бесценным сокровищем, передающим всю информацию о своем историческом пути будущим поколениям. Словарь является единственным научным источником, информирующим об этапах культуры, социально-экономической жизни, экономического развития. Слова, связанные с едой в лексике языка, поговорим о значении и употреблении приготовления пищи. Историческое развитие нации, ее их происхождение, прошлое и настоящее.

Ключевое слово: Кыргызская кухня, история, национальная еда, рукописные памятники, еда, профессиональная лексика, грамматические особенности.

MEETING OF NATIONAL DISHES OF THE KYRGYZ PEOPLE IN LITERARY WORKS

Baiyshbek uulu Bektur (0009-0004-0402-7355), **Osubekova Gulzat Temirovna** (0000-0002-3493-741)

Kyrgyz National Agrarian University named after K.I. Scriabin, Bishkek c. Kyrgyzstan.

Annotation: *It is impossible to compare the culinary skills of the early period of human development with modernity. In the course of mankind and its historical development, the types of food increased, and in connection with them new names appeared. For example, it goes without saying that names such as milk, meat, bread, atala, bulamyk, mashkordo, kulazyk appeared in different periods of human life, based on the need for public life. (Attokur Dzhanpanov 2012 p. 13) Kyrgyz cuisine is the national food of the Kyrgyz. Each nation has its own national food, which was cooked and eaten by their ancestors. Since time immemorial, the Kyrgyz people have developed their culinary art on their own. Kyrgyz mainly eat meat and dairy products. All folk festivities, waiting for different guests, feasts were not held without meat, akhty, roast. Cold dishes such as zucchini, hidden sur, fried, kurut, soup, gulag, tashkordo were consumed. In any language, his vocabulary is an invaluable treasure that conveys all information about its historical path to future generations. The dictionary is the only scientific source that informs about the stages of culture, socio-economic life, economic development. words related to food in the vocabulary of the language, let's talk about the meaning and use of*

Keyword: *Kyrgyz cuisine, Prepare food, Handwritten monuments, National food, History, Professional vocabulary, Grammatical features, Food.*

1. Кириш сөз

Кыргыз тили — кыргыз элинин улуттук тили, улуттук маданиятынын формасы, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили болуп саналат. Кыргыз тили теги боюнча түрк тилдеринин системасына кирет да, алтай тили менен бирге чыгыш хун бутагынын кыргыз-кыпчак тобун түзөт.

Революцияга чейинки мезгилдерде эле кыргыз тилинде, негизинен, кол жазма түрүндө калк арасына таралган көбүнчө ыр түрүндөгү чыгармалар (мисалы, Молдо Кылычтын, Тоголок Молдонун, Молдо Нияз ырчынын, Ысак Шайбеков жана башкалардын ырлары, санаттары, казалдары) жаралган. Адабий тилдин биринчи жана негизги шарты катары анын жазуу жүзүндө берилишин эсептөө керек. Өзүнүн жазуу системасы бар элдерде гана жазма адабий тил өнүгүшү мүмкүн. Кыргыз эли өзүнүн кыйла кылымдык өнүгүү тарыхында ар кайсы жазуу системаларынан пайдаланып келгендигине карабастан, улуттук жазмасына Октябрь революциясынан кийин гана жетишти. Демек, кыргыз жазма адабий тили советтик түзүлүштүн жемиши болуп эсептелет.

Белгилей кетсек, кыргыз эли түрк тилдеринин ичинен эң байыркы улуттардан болуп эсептелет. Бизге чейин келип жеткен алгачкы жазма эстеликтерден болуп байыркы түрк-жазма эстеликтери болуп саналып, ал жазма эстелектер бүгүнкү күндөгү калыптанган бардык түрк тилдерине тиешелүү фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык өзгөчөлүктөрдү камтып

турат. Ал жазма эстеликтерде тамак-ашка байланышкан бир кыйла сөздөр сакталып калган. Бирок, алардын даярдалышы, ал тамакка кандай азык-түлүктүн пайдаланылганы бизге бүгүнкү күнгө чейин белгисиз.

Адам баласынын тарыхый өнүгүш баскычында эмгектин бөлүнүп чыгышы, аң-сезимдин өнүгүшүнүн алгачкы этаптарында эле турмуш жыргалчылыгын жакшыртуу жана тамак-аш табуу үчүн күрөш эң негизги роль ойногондугу маалым. Тамак-ашты атайын даярдоо тарыхка чейинки мезгилдерде эле, адам отту пайдаланууга өткөндө эле башталган. Коомдун өнүгүшү менен тамак-ашты даярдоо үй-бүлөлүк турмуштун бир жагдайына айланат (Аттокур Джапанов 2012 ж. 121 с.).

Адамзаттын өнүгүшүндөгү алгачкы мезгил менен азыркы учурдагы тамак-аш жасоо өнөрлөрүн да салыштыруу мүмкүн эмес.

Улуттук тамак-аштарынын кыргыз адабий чыгармаларында сүрөттөлгөнүн, ал боюнча айтылган макал-лакаптардын маанисин ачып берүү менен улуттук тамак-аштардын жасалышы тууралуу азыноолак сөз кылмакчыбыз.

2. Изилдөөнүн материалдары жана методдору

Кыргыз тилиндеги тамак-аш терминдери кесиптик лексиканын бир тармагы болуп эсептелет. Лексикалык катмардын бул тармагы кыргыз тилинин сөздүк корунун чордондуу бөлүгүн өз ичине камтыйт. Тамак-ашка байланыштуу сөздөргө ага чыгымдалган азык-түлүктүн аттары, түрдүү тамак-

аштын аттары, суусундуктардын аттары, аларды даярдоочу жайлардын аттары, аларды даярдоочу шаймандардын аттары, даярдаган адамдардын кесибинин аттары, ал тамак-ашты даярдоодогу элдик салт-санаа, ырым-жырымдардын аттары, майрам, тойлордун аттары ж.б. кирет.

Тарыхый өнүгүү процессинде мурун колдонулган айрым сөздөр өз маанисин кеңейткендигин көрөбүз. Алсак, аш деген сөз жалпы эле тамак-аш деген түшүнүктө колдонулса, бүгүн өзбек тилинде жана кыргыз тилинин түштүк диалектилеринде “палоо” деген сөздүн бир варианты катары да каңири колдонулууда. Тилдинбуга чейин сакталып калган курамы оозеки түрдө же жазуу жүзүндө сакталып калбаса, тилдик толук маалымат ала албай калуу коркунучу пайда болот.

Биздин илимий макалабыздын аты аталгандай, биз кыргыз элинин адабий чыгармаларында тамак-ашка байланышкан сөздөрдүн, макал-лакаптардын берилишин, алардын маанисин ачып көрсөтүү болуп саналат. Төмөндө биз адабий чыгармаларда, элдин оозеки чыгармачылыгында тамак-ашка байланыштуу кездешкен айрым сөздөрдүн, каада-салттардын, макал-лакаптардын келип чыгышына токтолобуз.

3. Изилдөөнүн натыйжалары

Кыргыздын ысык тамактары өсүмдүк азыктарынан, малдын, кайберендин, илбээсиндин, уй канаттууларынын этинен жана балыктан жасалат. Аш, той берип же мейман күтүүдөгү тамак берүү салтынын эң бир сыйлуу жери устукан тартуу, бешбармак берүү аземи болуп саналат. Мал союлганда малдын жиликтерин устукандап коноктун санына, жашына карап бөлүштүрүлөт. Беш бармак майда тууралган этке кесме, пияз, шорпо, ар

кандай татымдар кошулуп даярдалат Мындан сырткары быжы, жөргөм, чучук, күлчөтай, кесме, шишкебек жана башка тамактарга өтө бай. Аш, тойго арналган сый тамактарынындагы бири-боорсок, каттама, куймак болуп эсептелет. Андан тышкары, байыртадан бери келе жаткан суусундугу кымыз - кымызды бээнин сүтүнөн жасайт. Бул суусундук да кыргыз ашканасында колдонулат. Башкача айтканда ар бир келген конокко кымыз сунулат. Бул кыргыздын салтында бар.

Ал эми төмөндө биз, кыргыз адабий чыгармаларындагы айрым кездешкен улуттук тамак-аш сөздөрүнүн чечмеленишин, кыргыздын ырым-жырымдарынын чагылышы жөнүндө кеп кылабыз.

Ак серке

Суусуна ак серке

менен карадөң жутуп калышты.

“Чалкан”

“Ак серке, карадөң ичүү” - туураган этке тойгондон кийин артынан ичиле турган суусундук. Суутолган сорпого айран катыкталат. Ошондо сорпо кычкылданып, ичүүгө абдан жакшы болуп калат. Тамактын синишине бир топ жардам берет.

Буудай майлап берүү

“Башка уруудан жылкы тийип келип турган балбанды баатыр аташчу анда. Андай кишиге буудайды майга чекмелеп берип бакчу. Семиртип, күчүнө күч кошуп туруп аттандырчу.”

Н. Байтемиров

Карыялардын айтуусунда, илгери жоокерчилик заманда, ар бир уруу өздөрүнчө балбандар камдачу экен. Андай балбандарды уруу намысы үчүн күрөшкө салган, сайышка түшүргөн, жоого аттандырган. Ошондуктан, андай балбандарды өзүнчө тамак берип баккан дешет. Адамды муундуу, күчтүү

кылуунун бир жолу - майлаган буудай болгон дешет. Эң алды менен буудайды кууруп, аны сары майга чөктүрүп, майлап берген экен. Мына ушундан улам, “буудай майлап берүү”- деген накыл кеп калган түрү бар.

Ичкен ашын жерге коюу

Сен десем ичкен ашымды жерге коёмун... Көңүлүм умачтай ачылат.

Т. Сыдыкбеков

“Ичкен ашын жерге коюу”- тим эле ой-санаасын ээлеп, элжиреп кетүү. Бүткүл мээримди түшүп, ичинен кубанып кетүү. Тамак-аш - адамдын, адам гана эмес, бүткүл жандуулардын тиричилигин камсыз кыла турган, ансыз жашоо мүмкүн болбой турган зат. Тамактан, аштан кымбат, андан ыйык эч нерсе жок. Азык, тамак болбосо, жашоо жок. Мына ушундай керектүү нерсени да сүйгөн адамдын сүйгөн баласы эсине түшкөндө керексиз нерсе катары жерге коё коюшу кандай күчтүү. Мына ушундан кийин “ичкен ашын жерге коюу”- деген накыл кеп пайда болгон.

Ичкени ирим- жегени желим

Бир жерин жанынды кейитип ооруса, дур-дуйнен бир тыйынча керунбей калат. Тынчтык болбосо ичкенин - ирим, жегенин желим.

А. Убукеев

“Ичкени - ирим, жегени – желим” - санаа тынбай, арылгыс чон кайгыда отуруу, түпсүз санаа тартуу.

Камырдан кыл суургандай

«Мазар таш» колдоп, камырдан кыл суургандай болуп кеткиң бардыр, айланайын (Кыдырмышев). Садыр ал ишти камырдан кыл суургандай бүтүрдү. («Ала-Тоо»).

“Камырдан кыл суургандай” жик билгизбей, шырп алдырбай кыйындыгы жок, дабыш чыгарбай деген мааниде.

Кыргыз эли боз үй тигип, мал менен кошо жашагандыктан, анын урунган нерселеринин арасында кыл да кеп болгон. Анткени боз үйдүн тутуусу, кийген кийими, урунган нерселеринин көпчүлүгү жүндөн жасалган. Албетте, жыйган каймакта да кыл болоору табийгый иш. Каймакты аябай жууп, чалып, ак майга айландырып алаар эле. Ал ак майды кайнатып, сары майга айландырчу. Ошол кезде (ак майды казанга кайнатып аткан кезде) атайы чийден кылдооч жасап, кайнап аткан майды кылдай турган. Ошол сыяктуу эле камырга кирип калган...

Кой үстүнө торгой

жумурткалоо

Сейитбек айткандай, тепетен, бай-кедей жок, койдун үстүнө торгой жумурткалаган заман болот. Ошондой заманга барып калсак, андан бетер сонун.

“Кой үстүнө торгой жумурткалоо”

- береке жайнаган, байлык ашып-ташкан, адамдын бардыгы жыргалда жашаган мезгил- деген мааниде колдонулуп келген накыл сөз. Бул накыл сөздүн тегин, төркүнүн тактасак, сүйлөмдүн мааниси ачылат. Бул накыл диндик жомоктон пайда болгон. Ислам дининин жобосунда Чыгыш тараптан Жажуж-Мажуж аттуу бир коом чыгып, батыш тарапты талкалайт имиш. Ошол мезгилде Тажаал деген адам конгуроолуу көк эшегине минип алып, адамдарды азгырат. Так ошол учурда Мухаммед пайгамбардын Фатима деген кызынан туулган Абдуллага асмандан Иса пайгамбар түшүп, Тажаалды талкалайт. Мына ушу окуядан кийин заман тынчып, кой үстүндө торгой жумурткалаган заман келген дешет. Чындыгында кой аябай жоош келип, торгой анын үстүндө жумурткалап, балапандар учуп кеткичекти тура берет экен. Мына

ушулардан кабардар болгон элибиз жогорудагыдай накыл сөздү ойлоп чыгарышкан экен.

Кул жебес

- *Бя, неге какшыктайсың?*

Табалап турасын го?! Же кул жебестен жесем дек кулкулдап турасынбы?

Ш. Уметалиев

“Кул жебес” - малдын абдан чугун эти. Буга казы, карта, жал, чучук сыяктуу ширин эттер кирген. Албетте, илгери азуусун айга жаныган зулумдардын, байлардын кынк эткис эшик кызматкерлери болгон. Аларга жогорку ширин эттер тийген эмес. Ушуга байланыштуу ушуларды кордоо иретинде зулумдар тамагына да ат коюп алышкан. Кулдарды, күндөрдү басынткан макалдар чыгарган. “Кулдун оозуна куймак жарашпайт”, “Кул менен жеген тамак кустурбай койбойт”- деген сыяктуу макалдарды чыгарып, шылдындашкан.

Куру аякка бата

жүрбөйт

“Куру аякка бата

жүрбөйт”

Кыргыз эл макалы

Мусулман элдерде анын ичинде Кыргыз элинде тамак жеп болгон соң бата кылынат. Батада каалоо-тилек, ой-максаттар айтылып жаштарга жакшы сөздөр айтылат. Ичинде тамагы жок аякка бата кылынбайт да. Жогорку накыл сөздүн мааниси- курулай кургак сөздөн натыйжа чыкпайт деген мааниде.

Күл азык

Анатай, сен дагы күлазыкты өз колуң менен даярдаш үчүн окууну таштай турасын. Бир жыл болобу, эки жылбы, аны көрөбүз.

Ч.Айтматов

Отуз нарга жүктөтүп, түгөнбөс түрдүү күл азык.

Курманбек

“Күл азык же гүл азык” - берекелүү

ток азык, көпкө бузулбаган жеңил жагымдуу азык. Байыркы көчмөн турмушта, жоо-жакадан, бери этектен алып турган тынчы жок заманда кыргыз эли жерге туруктабастан, улам конуш оодара берген. Ошондой мезгилде азыкты да ошол турмушка ылайыктап камдаган. Көбүнчө семиз уйдун этин кургатып, аны майда туурап, талкан аралаштырып, жакшы идишке сактаган. Андан даамдуу тамак жасап жеген. Жылкынын этинен жасаган эмес. Анткени ал какшып, тез бузулуп кеткен. Таруунун талканына, эгиндин талканына бал, сары май кошуп гүл азык камдаган, дешет карыялар. Ал эми “күл азык”- деген сөздөрдү талдасак кандай. «Азык» - байыркы замандан бери эле келе жаткан кыргыз сөзү. Бул сөз фарсыларга да, арабдарга да кирген түрү бар. “Күл” - майда тууралган деген мааниде. Кийинки кездери берекелүү азыктын бардыгын эле «күл азык» деп атай турган болуп калган.

“Сүткө оозу күйгөн айранды

үйлөп ичет”.

Макал.

“Оозу күйгөн, айранды үйлөп ичет” - жалкып калуу, коркуп калуу, чочулап сактанып калуу. Тиричиликте ысык сүттү байкабай жутканда далай адамдын оозу күйгөн түрү бар. Ысык сүттөн оозун күйгүзүп чочуп калган адам айранды да, окшошуп тургандыктан, чочулап үйлөп ичкендер болууга этимал. Ушундан жогорку накыл сөз пайда болгон. Бул сөз коом турмушунда көп колдонулат.” Сүткө тийген күчүктөй” - деген да макал бар. Өзүн кылмыштуу сезип, качып жүрүү, тайсалдап жолой албай жүрүү. Илгери боз үйдүн эшиги дайыма ачык болгон. Сүт бышырып, табактарга куюп, тушту түрүп, каймактатуу үчүн керегени кыркалай тизип койчу. Ошондой учурда бир күчүк табактагы сүттөн киши жокто уурдап ичкен.

Ток казан адам

*Айнанын барган жери Талас
өрөөнүнүн баш жагында эле. Ата-
бабасынан бери ток казан адам болгон,
өз убагында эл бийлегендердин тукуму.*

К. Каимов

“Ток казан адам” - аш-тамагы кенири, дасторкону дайыма жайылуу деген мааниде. Кыргыз марттыкты, жоомарттыкты жогору койгон. Алгандан көрө бергенди жакшы көргөн эл. Ошол салт ушул кезге чейин колдонууда.

Азыркы учурда деле үйүнө конокко чакырганда ага чейин келбеген адамдарга биринчи келиши деп, сакалдуу адамдарга эч болбогондо көйнөк кийгизип, же бир парча кездеме сыйлык берип чыгарган. Аш-тамагын жайнатып коёт. Салт боюнча кадырлуу адамдарды чакырганда кой союп, баш тартпай койбойт. Дегеле кыргыздын үйүнө киргенде даам ооз тийгизбей чыгарбайт.

“Куттуу үйдөн куру чыкпа” деген сөз бар- деп эч болбогондо нан ооз тийгизип чыгарат. Өтүп бараткан жолоочуларга чакырып суусун берген. Каралуу көч өтүп баратса, жолго жакын жердеги аялдар кымызын же айранын көтөрүп барышып, кайгысын деле тартышкан. Бул ыйык салт болгон. Үйүнөн даам бербеген зыкым адамдарды “ач казан”- деп жаман көргөн. “Пейли тар адамдын үй жагына баспагын” -деп накыл сөз чыгарган. Мына ошентип, ток казан, ач казан - деген накыл сөз жаралган.

Уяга сактаган

чучук, карта

*Жашырып не кылайын, атайы
сизге сактап жургон элем деп, уяга
сакталган жеңдей болгон сур чучукту
казанга салды - мына ошентип арнаган
сүрүн да салып атат, эми сен да
келиндин чучугун эрите турган кебинди
сал.*

Ш. Уметалиев

“Уяга сакталган чучук, карта” - кышкы согумдун чучугунан же картасынан жазында же жайында жеш үчүн алып калган аш, тамак. Өткөн заманда, кыргыздар көчмөн турмушта тиричилик кылган кезде, кышкысын согумду көп соё турган. Анткени, жазга жакындаганда мал арыктайт. Ошон үчүн кыш кирээри менен семиз бээ сою, анын чучугун, картасын, жалын көбүнчө жазга калтыраар эле. Семиз кой союп анын сөөгүн алып таштап, кардынын ичине сулп этин салып, тактанын алдына киргизип коё турган. Жаз башталып, кар ээриген кезде тонгон семиз эттен, бүлөөсүнө тамак жасап берчү. Ал эми семиз бээнин чучугу менен картасын, жалын күн жылый баштаганда, каптын ичиндеги ундун арасына салып коё турган. Ал ундун ичиндеги сүрлөр жайкы ысык маалга чейин бузулчу эмес. Мындай этти кыргыздар “узун сарыга сактаган”- деп да айта турган. Уяга салынган сүрдү көбүнчө кадырлуу адамга берчү.

Чучуктай

чыркыроо

*“Колу-жолу бош болсо, азыр
береги опуз кылгандардын башын
чымчыктай жулуп, тирүүлөй кыйнап,
отко салган чучуктай чыркыратпас
белем.”*

С. Өмүрбаев

Илгери кыргыздар кой сойгондо бөйрөктү, шыйракты ойноп жүргөн балдарга берген. Май чучукту да келиндер антаргандан кийин үзүп балдарга берген. Балдар жогорку айтылгандарды чокко бышырып жеген. Антарган май чучукту оттун чогуна салганда чыйылдаган, ышкырган табыш чыгарат. Чучуктун ичиндеги аба чыркырап тышка чыгат. Мына ушундан

улам аянычтуу чынырган үндү жогорку сүйлөм менен атап кеткен.

Эт менен челдин арасында

Эл милдетин мойнуна алып, өлүмгө башты байлагандар ушундай учурда баатырлык кылбаса, даража жана байлыгы менен өкүм жүргүзүп эмгекчи элге дат өткөрүп, эми эт менен челдин арасынан жай издеген кара жемсөөлөр баатырлык кылабы?

К. Жантөшев

“Эт менен челдин арасында” - эптеп эле жан баккандар. Көп учурда “Кандай оокат кылып атасын?”- деген суроого “Эптеп, эт менен челдин арасында”- деп жооп берүүчү. Бул накыл сөз адегенде, Окурача эт менен челдин арасында, болуп айтылган. “Окура” - деген сөз кыскарып калган. Ошондуктан теги да билинбей кеткен. Окура жөнүндө кеп салалы. Ал төрт түлүк малдын ар биринин денесинде тиричилик кыла турган мите.

(Хусейин

Карасаев, Накыл сөздөр. Б., 1996.)

Сүмөлөктүн келип чыгышы.

(Уламыш)

Илгери мындан бир топ жылдар мурда эл ачарчылыкка учурайт. Бир жесир келин балдарына берерге бир үзүм наны жок, ачкалыктан балдары менен кошо ыйлап, өтө кыйналат. Акыры балдарын сооротуу үчүн казанга таш салып, «азыр тамак бышат» деп кечке кайната берет. Ошентип, келин дагы, балдары дагы тамактын бышышын күтүп олтуруп, уктап калышат. Эртеси казан толтура сүмөлөк пайда болуп калган экен. Ошондон ушул күнгө чейин Нооруз майрамында сүмөлөк кайнатуу жөрөлгөсү пайда болгон.

4. Талкуулоо

Бүгүнкү күндө кыргыз тамак-аштарын изилдөө-иликтөө, жандандыруу максатында тамактардын айрым унутулган түрүн кайра эске салуу, аны сактоо алдыбызда тургандыктан:сары казы, кыйма жал, ташкордо, керчөө,чучук, карта, муздак ич эт, кыйма боор, жөргөм, сүр эт,сүр кабырга, сүр нарын, күлчө нарын, кабырга чучук, карта чучук, сары жүрмө, төо курдак, кийик куурдак, быжы, олобо,куурма чай, чөбөгө ж.б. сыяктуу улуттук тамак-аштардын түрлөрү, жасалышы, сактоо ыкмалары боюнча технолог адисинде билим алып жаткан студенттердин арасында кызуу талкуу жүргүздүк. Жыйынтыгында, өзүбүздүн кесибибизге байланыштуу көп тажрыйба, ыкмаларды биле алдык.

5. Корутундулар

Элдин турмуш жагдайынын өзгөрүшү, коңшулаш элдер менен болгон экономикалык, соода, социалдык байланыштар тилдеги сөздөрдүн да кескин өзгөрүүгө учурашына өбөлгө түзөт. Кээде бир эле нерсе ошол элдин турмуш-тиричилигинде пайдаланып, бирок, башка аталышка өтүп кеткен учурлар да кездешет. Жогорудагы адабий чыгармалардан тамак-аштардын колдонулушун, чечмеленишин карап чыгып төмөнкүчө жыйынтыкка келдик:

1.Азык-түлүк, тамак-аш терминдери кыргыз тилинде, биздин оюбузча, төмөндөгүдөй конкреттүү маанилерге ээ: тамак-аш дегенде даярдалып дасторконго коюлган нерселерди, азык-түлүк дегенде аларды даярдоого чыгымдалган нерселерди түшүнүүгө болот.

2.Тамак-аштар жана анын жасалуу технологиясы боюнча да ар бир элде атайын адабияттар арналган (Махмудов, 1974.Кулинария народов Северного Кавказа, 1963; Сафин, 1976; Бөрүбаев,

1984).

Демек, тамак-аш маданиятына байланышкан лексика тармактарын изилдөө тилдин тарыхы үчүн гана эмес, жалпы эле элдин тарыхын, этнографиясын, кулинардык өнөрүн изилдөөчүлөр үчүн да өтө актуалдуу маселелерден болуп саналат.

3. Тамак-ашка байланышкан сөздөрдү изилдөө менен ал элдин байыртадан берки жашоо мүнөзүн, анын тилин, туткан динин, үй-бүлөлүк мамилерерин аңдап билүүгө өбөлгө түзөт.

4. Бүгүнкү күндө кыргыз тилиндеги тамак-ашка байланышкан сөздөрдү жыйноо, талдоо маанилүү иш. Анткени, элдин жашоо-тиричилигинин өнүгүшү, суроо-талаптарынын өсүшү менен тамак-аш жана ага чыгымдалган азык-түлүктүн түрлөрү көбөйүп, тамак-аштын жаңы түрлөрү пайда болуп, эски колдонгон сөздөр архаизм сөздөргө айланып жатышына күбө болуудабыз. Мен өзүм кесибим технолог болгондуктан, мен үчүн улуттук тамак-аштарынын адабий чыгармаларда чагылдырылышын, чечмеленишин карап, изилдеп чыгуу кызыктуу жана өзүм үчүн жемиштүү болду.

6. Ыраазычылык

Өзүмдүн кесибиме байланыштуу улуттук тамак-аштар боюнча илимий макала жазып, алардын адабий чыгармаларда орун алганын, унутулуп бара жаткан архаизм сөздөрүнүн чечмеленишин карап чыгууга түрткү берген К.И.Скрябин атындагы кыргыз улуттук агрардык университетинин студенттик илимий-практикалык конференциясынын уюштурушуна терең ыраазычылык билдирем.

7. Шилтемелер (Колдонулган адабияттар)

1)Джапанов Аттокур “Кыргыз тилинде кездешкен тамак-аштар аттары”

2)Чынгыз Айтматов “Эрте келген турналар” (Бишкек: Шам, 1999. — 496 б)

3)”Курманбек”элдик эпос К.Акиев.(1933-ж)

4)”Сүмөлөктүн келип чыгышы” элдик уламыш

(URL:

<https://ky.m.wikipedia.org/wiki/Сүмөлөк>)

5)Кыргыз эл макалдары.Ж.Койчуманов,Ы.Кадыров(2012-ж.)